

भूमिकापालन प्रतिमान वापराच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

ज्योत्सना मोहन कांबळे, Ph. D.

सहायक प्राध्यापक, टिळक शिक्षण महाविद्यालय

Email- jotsnasonawane@gmail.com

Scholarly Research Journal's is licensed Based on a work at www.srjis.com

प्रस्तावना-शिक्षकी व्यवसायामध्ये प्रशिक्षणास अनन्य साधारण महत्त्व आहे. प्रशिक्षण हे दोन प्रकारचे असते सेवापूर्व प्रशिक्षण व सेवांतर्गत प्रशिक्षण. विद्यार्थ्यांच्या जडणघडणीमध्ये सेवापूर्व प्रशिक्षणाचे अधिक महत्त्व आहे. विद्यार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासाची जबाबदारी ही शिक्षकावर येते. जर त्याला गुणवत्तापूर्ण शिक्षण दिले गेले तर तो ही जबाबदारी यशस्वीपणे पार पाडू शकेल. सेवापूर्व प्रशिक्षणामध्ये शिक्षकाला अध्यापनाचे शास्त्रशुद्ध ज्ञान मिळाले. प्रशिक्षणातून प्रामुख्याने अध्यापनाची नवीन तंत्रे, अध्यापन पध्दती अध्यापनाची प्रतिमाने इ. ची माहिती मिळते.

सैध्दांतिक पार्श्वभूमी

व्यक्तिमत्वाची वर्तनवादी सामाजिक उपपत्ती- बांदुरा

सामाजिक वर्तनवादी विचारातून साकारलेली व्यक्तीमत्वाची उपपत्ती आहे. वर्तन घडण्यातील चेतक प्रतिसाद यातील आंतरक्रिया व ह्या आंतरक्रियातील चले, आंतरिक बोधात्मक चले आणि सामाजिक आंतरक्रिया घडविणारी चले यांच्याद्वारे होणारी मध्यस्थ प्रक्रिया अध्ययनाद्वारे व्यक्तीचे व्यक्तीमत्व साकारत असते. म्हणून वर्तनाच्या या क्षेत्रातील उपपत्तीस व्यक्तीमत्वाची सामाजिक अध्ययन उपपत्ती म्हटले आहे. बांदुराची उपपत्ती पुढील गृहितकांवर अवलंबून आहे.

भूमिकापालन प्रतिमान

Role playing is a vehicle that forces people to take the rose of others'. Role playing is dealing with problems through action. A problem is delineated, acted out and discussed'. (Bruce joyce and marsha weil- models of teaching)

भूमिकापालन शब्दातील भूमिका म्हणजे काय ते पुढीलप्रमाणे सांगता येईल. “कोणतीही व्यक्ति इतरांशी संबंध प्रस्थापित करण्यासाठी भावना, भाषा, कृती यांचा एकमेवाद्वितीय आणि अंगवळणी पडलेला एक वैशिष्ट्यपूर्ण आकृतीबंध वापरते. यालाच त्या व्यक्तिकी भूमिका म्हणता येते.

भूमिकापालन प्रतिमानाच्या पायऱ्या- गटाला प्रोत्साहन देणे, सहभागी विद्यार्थ्यांची निवड करणे, रंगमंच उभा करणे, निरीक्षकांना तयार करणे, सादरीकरण करणे, सादरीकरणाचा कालावधी, चर्चा व मूल्यमापन करणे, पुनःसादरीकरण, चर्चा व मूल्यमापन, अनुभवांची देवाणघेवाण व सामान्यीकरण

संशोधन अभ्यासाची गरज

- शाळेतील शिक्षक हे दैनंदिन अध्यापनामध्ये अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करत नाही.
- भावी काळातील शिक्षकांनी त्यांच्या दैनंदिन अध्यापनामध्ये अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करावा यासाठी विद्यार्थी-शिक्षकांना प्रतिमानाद्वारे अध्यापन करताना अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया कशी चालते याचा अनुभव मिळण्यासाठी.

संशोधन अभ्यासाचे महत्त्व

- भूमिकापालन प्रतिमानाचा वापर केल्यामुळे अध्ययन प्रभावी होऊन, अध्यापनाचा दर्जा सुधारण्यास मदत होईल.
- अध्यापन प्रतिमान वापरण्यासाठी प्रोत्साहन मिळेल.
- भावी शिक्षक शाळेमध्ये त्यांच्या दैनंदिन अध्यापनात अध्यापन प्रतिमानांचा वापर करतील.
- अध्ययन-अध्यापन प्रक्रिया चांगली घडून येण्यासाठी वातावरण निर्मितीची आवश्यकता असते हे विद्यार्थी-शिक्षकांच्या लक्षात येईल.

शीर्षक -भूमिकापालन प्रतिमान वापराच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

समस्याविधान- बी. एड महाविद्यालयातील शालेय व्यवस्थापन विषयाच्या निवडक घटकाचे भूमिकापालन प्रतिमान व पारंपारिक पध्दतीच्या वापराच्या परिणामाचा अभ्यास.

संकल्पनात्मक व्याख्या

भूमिकापालन - भूमिकापालनामध्ये व्यक्ती इतरांच्या भूमिका साकारते. एखाद्या समस्येचे वर्णन करणे, विविध भूमिका साकारून ती समस्या सादर करणे आणि नंतर त्या सादरीकरणावर चर्चा करणे.

परिणामकारकता - अध्यापन परिपाक म्हणून पूर्व निश्चित उद्दिष्टाप्रत विद्यार्थ्यांनी केलेली प्रगती म्हणजे परिणामकारकता होय.

कार्यात्मक व्याख्या

भूमिकापालन प्रतिमान - जॉर्ज आणि फॅनी शॅप्टेल यांनी विकसित केलेले प्रतिमानाच्या पदबंधावर आधारित निवडक घटकांवर विकसित केलेला कृतिकार्यक्रम.

परिणामकारकता- बी. एड. प्रशिक्षणार्थीना भूमिकापालन प्रतिमान व पारंपारिक पध्दत यांच्या सहाय्याने अध्यापन केल्यानंतर उत्तर चाचणीच्या गुणांच्या मध्यमानात दिसून येणारा फरक म्हणजे परिणामकारकता होय.

संशोधनाची उद्दिष्टे

1. भूमिकापालन प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन करणे.
2. पारंपारिकच्या पध्दतीच्या सहाय्याने अध्यापन करणे.
3. भूमिकापालन प्रतिमान व पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनाची परिणामकारकता तपासणे.

गृहितके

1. अध्यापनाची प्रतिमाने वर्गातील अध्ययन-अध्यापन प्रक्रियेसाठी आवश्यक वातावरण निर्मिती करतात. (नागमोती, देसले, पान नं - 125)
2. वर्गाध्यापनामध्ये प्रत्यक्ष जीवनामधील प्रसंगाची उभारणी करणे शक्य असते. भूमिकापालनाने अध्ययन व अध्यापन मनोरंजक होते. भूमिकापालन सर्व वयोगटाच्या विद्यार्थ्यांसाठी उपयुक्त ठरते. (पाटील-2007, संगिता देशमुख -2015)

संशोधन परिकल्पना

भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात वाढ होते. (उद्दिष्ट क्र. 3)

शून्य परिकल्पना

भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात सार्थ फरक पडत नाही.

संशोधनाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधन हे सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातील सर्व शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील बी. एड चे विद्यार्थी.

संशोधनाची मर्यादा

1. प्रशिक्षणार्थींच्या प्रेरणा, थकवा, आवड, पूर्वाभुव, वृत्ती, कल यांचा प्रतिसादावर होणाऱ्या परिणामांचा येथे विचार केला जाणार नाही.
2. प्रस्तुत संशोधनातील निष्कर्ष हे प्रतिसादकांनी दिलेल्या प्रतिसादावर अवलंबून असतील.

संशोधन परिमर्यादा

1. सदर संशोधन सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठाच्या शिक्षणशास्त्र पदवी अभ्यासक्रमाच्या सन 2008 च्या अभ्यासक्रमा पुरतेच मर्यादित आहे.
2. प्रस्तुत संशोधनासाठी संपादन चाचणी संशोधिका निर्मित आहे.
3. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील बी. एड वर्गाच्या मराठी माध्यमातील विद्यार्थ्यां पुरतेच मर्यादित आहे.
4. सदर संशोधन शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाच्या बी. एड अभ्यासक्रमातील शालेय व्यवस्थापन- तत्वे व प्रात्यक्षिक या विषयातील गळती व स्थगन, गर्दीचे वर्ग, शिस्तीची समस्या या निवडलेल्या घटकापुरतेच मर्यादित आहे.

जनसंख्या - सावित्रीबाई फुले पुणे विद्यापीठातील सर्व बी. एडचे विद्यार्थी.

नमूना निवडपध्दती - सहेतूक नमूना निवड केली व न्यादर्श म्हणून 140 विद्यार्थ्यांची निवड केली.

संशोधनातील चले

- स्वाश्रयी चल- भूमिकापालन प्रतिमानाव्दारे अध्यापन व पारंपारिक पध्दतीने केलेले अध्यापन
- आश्रयी चल - विद्यार्थ्यांचे प्राविण्य संपादन
- नियंत्रित चल - चाचणी, विद्यार्थी संख्या, माध्यम, प्रयोजक.

संशोधन पध्दती - प्रस्तुत संशोधनामध्ये प्रायोगिक पध्दती निवड केलेली आहे.

संशोधन अभिकल्प - केवळ उत्तर चाचणी समान गट अभिकल्प

संशोधनाच्या कार्यपध्दतीचा प्रवाहीतक्ता

समस्येची निवड

संपादन चाचणीची निर्मिती

केवळ समान गट उत्तरचाचणी अभिकल्प

प्रायोगिक गट

नियंत्रित गट

भूमिकापालन प्रतिमानाच्या

पारंपारिक पध्दतीच्या

सहाय्याने अध्यापन

सहाय्याने अध्यापन

उत्तरचाचणी

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

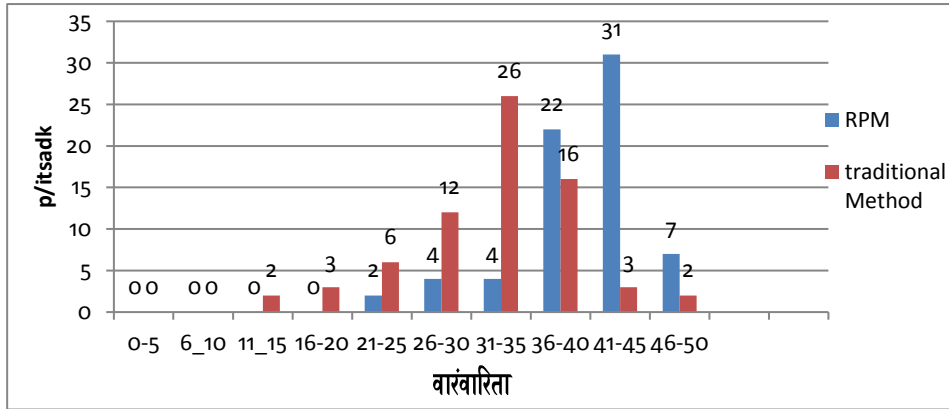
निष्कर्ष

माहिती संकलनाची साधने : प्रस्तुत संशोधनामध्ये संपादन चाचणी या माहिती संकलन साधनांचा वापर केला आहे. ही संपादन चाचणी गुणांची होती.

संख्याशास्त्रीय साधने : संशोधनासाठी गोळा केलेल्या माहितीचे अर्थनिर्वचन व निष्कर्ष काढण्यासाठी श्रेकडेवारी, मध्यमान या साधनांचा वापर केला आहे.

सारणी 1. भूमिकापालन प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांचे संपादन गुण व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांचे संपादन गुण यामधील फरक

वारंवारिता	0-5	6-10	11-15	16-20	21-25	26-30	31-35	36-40	41-45	46-50	N	मध्यमान
भूमिकापालन प्रतिमान	0	0	0	0	2	4	4	22	31	4	70	40.11
पारंपारिक पध्दती	0	0	2	3	6	12	26	16	3	2	70	32.17

आलेख 1. प्रायोगिक गट व नियंत्रित गट यांच्या संपादन गुणातील फरक

निरीक्षण :- सारणी 1.व आलेख 1. यावरून

भूमिका पालन प्रतिमानाच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान 40.11 आहे तर पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान 32.17 आहे

अर्थनिर्वचन :- प्रायोगिक गटाला भूमिकापालन प्रतिमानाच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांचे मध्यमान हे नियंत्रित गटाला पारंपारिक पध्दतीच्या सहाय्याने केलेल्या अध्यापनातील विद्यार्थ्यांचे संपादन गुणांच्या मध्यमानापेक्षा 7.94 गुणांनी जास्त आहे. म्हणजेच भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन प्रभावी आहे.

शून्य परिकल्पना

भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात व पारंपारिक पध्दतीने अध्यापन केल्यानंतर विद्यार्थ्यांच्या संपादनात प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात सार्थ फरक पडत नाही.

सारणी 4.22. शून्य परिकल्पना दोनचे परिक्षण

वारंवारिता	विद्यार्थी संख्या (N)	मध्यमान (M)	शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार/ त्याग
नियंत्रित गट	70	32.17	त्याग
प्रायोगिक गट	70	40.11	

निरीक्षण - सारणी 2. वरून असे दिसून येते की प्रायोगिक गटाचे मध्यमान हे नियंत्रित गटाच्या मध्यमानापेक्षा जास्त आहे. याचा अर्थ शून्य परिकल्पनेचा त्याग व संशोधन परिकल्पनेचा स्वीकार केला

अर्थनिर्वचन :- शालेय व्यवस्थापन या विषयातील निवडक घटकांचे बी. एड विद्यार्थ्यांच्या नियंत्रित गटाच्या उत्तर चाचणीपेक्षा प्रायोगिक गटाच्या उत्तर चाचणीतील गुणांच्या मध्यमानात वाढ झाली. पारंपारिक पध्दतीने केलेल्या अध्यापनापेक्षा भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन हे प्रभावी आहे.

निष्कर्ष

प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांचे संपादन मध्यमान हे नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांच्या संपादन मध्यमानापेक्षा जास्त आहे. म्हणजेच भूमिकापालन प्रतिमानाद्वारे केलेले अध्यापन प्रभावी आहे.

ठळक निष्कर्ष

1. 'शालेय व्यवस्थापन या विषयातील उपघटकांचे भूमिकापालन प्रतिमानाच्या सहाय्याने अध्यापन करता येते. (उद्दिष्ट क्र 1)
2. अध्यापनासाठी पारंपारिक पध्दतीपेक्षा भूमिकापालन प्रतिमाना हे जास्त प्रभावी आहे. (उद्दिष्ट क्र 2)

संदर्भसूची

- तावडे स्ने, शिंदे प्र., (2005), 'माध्यमिक व उच्चमाध्यमिक शिक्षण: व्यवस्थापन समस्या व उपाय' (प्रथमावृत्ती), पुणे : डायमंड पब्लिकेशन.
- पाटील गी., (2005), 'भूमिकापालन अध्यापन प्रतिमान', कोल्हापूर, फडके प्रकाशन.
- पारसनीस न. रा., (2008), शिक्षकांचे प्रशिक्षण, पुणे : नित्य नूतन प्रकाशन.
- भालेराव सु., चव्हाण शै., शिंदे प्र., (2009), 'शालेय व्यवस्थापन : तत्त्वे व प्रात्यक्षिके', नाशिक : गणेशपुजा प्रकाशन.
- मुळे, रा. श., उमाठे, वि. तु. (1987) 'शैक्षणिक संशोधन पद्धती' (तिसरी आवृत्ती) औरंगाबाद, महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्माती मंडळ, औरंगाबाद
- सोहनी, वि. रा. (2006), 'अध्यापनाची प्रतिमाने' पुणे: नूतन प्रकाशन.
- Bruce Joyce, Maershweil (1997) 'Models of teaching' (fifth edition), New Delhi: prentice Hall of India Private Limited.
- Garret, H. E. (2006) Statistics in Psychology and education cosmo publication for Genesis publication Pvt.Ltd. New Delhi